
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

STUDIA PEDAGOGICZNE 1984 z.12
Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna /3/

JAN JAKÓBOWSKI
WSP w Bydgoszczy

ZAGADNIENIA OSOBOWOŚCI WSPÓŁCZESNEGO NAUCZYCIELA

Problematyka osobowości i jej kształtowanie należy do najbardziej kontrowersyjnych zagadnień teoretycznych. Różnic w jej ujmowaniu doszukiwać się można w skomplikowanym i wieloaspektowym przedmiocie rozważań¹. Złożoność ta podyktowana jest również tym, że osobowość ludzka nie jest czymś wrodzonym i gotowym, lecz kształtuje się i rozwija na podłożu plastycznej struktury psychicznej danej jednostki w konkretnych, ale różnych i zmiennych warunkach społeczno-historycznych².

Można zatem powiedzieć, że struktura psychiczna jednostki nie jest dziedziczona w postaci stałej i niezmiennej, lecz rozwija się i kształtuje na podłożu zewnętrznej rzeczywistości, która na nią działa. Owe warunki zewnętrzne /kulturalne, społeczne-interpersonalne, ekonomiczne, techniczne i przyrodnicze /wpływają aktywnie na system nerwowy jednostki a wpływając nań zmieniają go, pobudzają do reakcji i działania, rozwijają go i kształtują w określonym kierunku - tworząc w ten sposób zharmonizowaną strukturę osobowości³.

Zdaniem T. Tomaszewskiego, osobowość jest konstrukcją myślową mającą wytłumaczyć pewne stałe cechy zachowania ludzkiego, a zwłaszcza ich ukierunkowany charakter i względną zależność od zmian w aktualnej sytuacji. Wyraża on pogląd, że osobowość można scharakteryzować odpowiadając na następujące pytania dotyczące działalności człowieka⁴:

1. Do czego człowiek zmierza; jaki jest kierunek jego działalności, jakie ma potrzeby, które pragnie zaspokoić oraz przed jakimi staje problemami, dla których szuka rozwiązania?

2. Jakimi metodami posługuje się przy realizacji tych celów?

3. Jaka jest dynamika jego działania, to znaczy: poziom inicjatywy, wytrwałość, tempo itp. ?

4. Co potrafi osiągnąć w zakresie podejmowanych działań ?

Każda zatem osobowość, w tym również osobowość nauczyciela jest w swej strukturze niezwykle złożoną właściwością. Jest ona bowiem zdeterminowana charakterem stosunków między człowiekiem a jego społecznym otoczeniem. Ta organizacja i porządek otaczającej rzeczywistości warunkuje organizację i porządek jego osobowości. Dlatego to właśnie człowiek uczy się różnych ról, a zarazem uczy się także zasad struktury społecznej oraz działalności różnych organizacji i instytucji⁵.

Osobowość należy do tych pojęć współczesnej humanistyki, które mimo licznych prób zdefiniowania pozostają nadal niesprecyzowane, zachowując wieloznaczność, a w wielu przypadkach nawet niejasność. W zależności od przyjętych kryteriów lub też stopnia szczegółowości wylicza się od kilku do kilkunastu tysięcy cech psychicznych określających osobowość człowieka⁶. Pojęcie osobowości określane w różnych dyscyplinach naukowych /psychologii, pedagogice, filozofii, etyce, historii, antropologii/ wiąże się zawsze z nieco odmienną problematyką. Zatem w zależności od tego, kto określa istotę osobowości: psycholog, pedagog, socjolog, filozof, historyk, etyk itd., jej definicja będzie brzmieć inaczej.

Dużo uwagi poświęciło wielu badaczy zagadnieniom osobowości nauczyciela, a szczególnie jej wpływu na efekty pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz wpływu na kształtowanie się osobowości wychowanka. Wyodrębniła się nawet specjalna gałąź pedagogiki, poświęcona nauczycielowi i zawodowi nauczyciela - tak zwana *pedeutologia*⁷, która zajmuje się głównie: osobowością nauczyciela, doбором kandydatów do zawodu nauczycielskiego, kształceniem, doszkadzaniem i doskonaleniem nauczycieli oraz uwarunkowaniami efektywności pracy pedagogicznej nauczyciela. Co prawda początków refleksji nad nauczycielem można upatrywać już w starożytności, to jednak początków naukowego podejścia do sprawy, a tym samym rozwoju pedeutologii należy upatrywać dopiero na przełomie XIX i XX wieku.

Początkowo dla określania osobowości nauczyciela posługiwano się w pedeutologii tak zwaną metodą normatywną /dedukcyjną/, to znaczy,

że na podstawie ogólnych założeń - norm etycznych określano właściwości /idealne/ nauczyciela oraz idealny model jego postępowania⁸.

Poszukiwano odpowiedzi na pytanie - jakim powinien być doskonały nauczyciel? Do zwolenników metody normatywnej w pedagogii można między innymi zaliczyć: J.W.Dawida, Z.M.Myslakowskiego, W. Sterna, J.Kerschensteina, St.Szumana, M.Kreutza, St.Baleya i innych.

W następstwie badań dedukcyjnych /normatywnych/, które zmierzają do określenia idealnego nauczyciela rozwijał się nurt empiryczny. W świetle jego założeń osobowość nauczyciela polega na analitycznym uogólnianiu osobowych właściwości czynnych nauczycieli. Do tej grupy pedagogów można zaliczyć: W.Dzierżbicą, M.Grzegorzewską, St. Dobrowolskiego, H.Rowida i innych.

W ostatnich latach nastąpiło poważne rozszerzenie i wzbogacenie terenu i problematyki badań pedagogicznych. W badaniach tych zaczyna dominować tak zwany nurt realistyczny, który obok problematyki psychologicznej w jej nowoczesnym ujęciu podejmuje rozważania o nachyleniu socjologicznym - dotyczącym głównie społecznych wymagań stawianych nauczycielowi, społecznych warunków pracy nauczyciela, miejsca zawodu nauczycielskiego w systemie innych zawodów; psycho-społecznych deformacji, jakie grożą wykonywaniu pracy nauczyciela-wychowawcy. Ponadto wyraźnie akcentuje się tu problematykę wiedzy, umiejętności zawodowych, metod, środków oraz wyników pracy nauczyciela, jak również jego kształcenie, samokształcenie, doskonalenie i samodoskonalenie w zawodzie. Dużo miejsca we współczesnych badaniach pedagogicznych poświęca się kandydatom na nauczycieli oraz młodym początkującym nauczycielom. Do czołowych pedagogów, nie tylko na gruncie polskim, ale również i w skali światowej, reprezentujących nurt realistyczny należy zaliczyć między innymi L.Bandurę, J.Kozłowskiego, R.Kończyka, M.Maciaszka, T.Malinowskiego, R. Miller, W.Okonia, J.Rutkowiak, B.Sadaja, W.Wojtyńskiego, J.Woskowskiego, Zb.Zaborowskiego i innych. Prace wyżej wymienionych autorów zmierną na ogół do sprecyzowania modelu nauczyciela na miarę współczesnej epoki społeczno-historycznej. Wychodzą oni w swych rozważaniach z najprostszego i podstawowego założenia, że ... chcąc dawać innym, trzeba samemu wiele posiadać; chcąc kształcić - trzeba być wykształconym; chcąc czynić innych lepszymi - trzeba być dobrym⁹, a zatem można powiedzieć, że: uczyć może tylko nauczony, wychowywać mo-

że tylko wychowany, zapalać /aktywizować/ może tylko ten, kto sam płonie, uczciwość wpoi tylko uczciwy, autorytet ukształtuje tylko ten, kto się cieszy autentycznym autorytetem. Dopełniając powyższą myśl trzeba pamiętać, że wartość osobowości nauczyciela i efektywność jego pracy pedagogicznej zależy ponadto od ukształtowania się właściwych stosunków między nauczycielem a podmiotem jego oddziaływań /uczniami/, gdyż, jak wykazują badania, uczniowie wysoko cenią siebie z jednej strony zalety moralne i intelektualne, a z drugiej strony - jego estetykę i określone cechy psychiczne, jak na przykład sprawiedliwość, wyrozumiałość, konsekwentność, serdeczność, przyjazność oraz społeczne zaangażowanie.

Pytanie, jakiego nauczyciela potrzebuje szkoła, stawiano w różnych okresach naszego społecznego rozwoju oraz różnie też określano jego podstawowe powinności. Ta odmienność w pojmowaniu roli nauczyciela wynikała głównie z sytuacji społeczno-politycznej naszego narodu oraz pozycji i społecznej rangi nauczyciela i szkoły. Jak pamiętamy wysoki status społeczny wyznaczyła nauczycielowi Komisja Edukacji Narodowej, stojąc na stanowisku, że dobro szkolnictwa i jego losy zależą głównie od nauczyciela i jego poziomu pedagogicznego. Można śmiało powiedzieć, że ideały KEN, która określała nauczyciela, jako człowieka oddanego całym sercem Ojczyźnie, rozumiejącego i kochającego młodzież, silnie związanego z wymaganiami rzeczywistości - jako podstawowego czynnika kulturotwórczego narodu - nabierają dzisiaj szczególnie wymownego znaczenia.

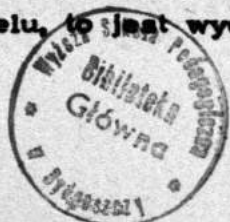
Po tragicznych dla naszego narodu latach drugiej wojny światowej pytanie - jaki ma być nauczyciel - znalazło się wśród najsilniejszych problemów ludowej Ojczyzny. Nowe warunki społeczno-polityczne i ekonomiczne stworzyły sytuację, w której nauczyciele jako grupa zawodowa stali się niezbędni w realizacji zarówno zadań oświatowo-wychowawczych, jak i zadań w działalności społecznej. Model nauczyciela społecznika w pełni odpowiadał potrzebom rozwijającego się państwa. W okresie tym nauczyciel stanął przed koniecznością podejmowania aktywnej pracy społecznej na odcinku kształtowania specjalistycznej świadomości społeczeństwa oraz aktywnego uczestnictwa w społeczno-gospodarczym i kulturalnym rozwoju naszego kraju. Przypadła mu do spełnienia rola wiodąca. Musiał prawie od podstaw kształtować osobowość młodego pokolenia oraz musiał wywierać silny i systematyczny wpływ

na zmianę postaw większości społeczeństwa dorosłego.

Wydana w 1956 roku ustawa o prawach i obowiązkach nauczycieli¹⁰ bardziej konkretyzuje sylwetkę nauczyciela określając między innymi, że powinnością jego jest wychowywać dzieci i młodzież na ideowych, wykształconych i kulturalnych obywateli PRL, oddanych sprawie budownictwa socjalizmu i pokoju. Nauczyciel powinien podnosić swój poziom ideologiczny, naukowy i zawodowy, współpracować z rodzicami ucznia i środowiskiem społecznym.

W zakresie bliższego precyzowania sylwetki nauczyciela o wiele dalej idzie Karta Praw i Obowiązków Nauczyciela z 1972 roku, jak i Karta Nauczyciela 1982 roku określając, że nauczyciel PRL powinien: wychowywać uczniów w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego, umiłowania Ojczyzny, pokoju, sprawiedliwości społecznej i braterstwa z ludźmi pracy wszystkich krajów; wpajać im zamiłowanie i szacunek do pracy, poczucie odpowiedzialności i dyscypliny społecznej; przekazać im gruntowną wiedzę ogólną i zawodową; dbać o wszechstronny rozwój ich zdolności; rozbudzać zainteresowania i samodzielność myślenia; kształtować postawę czynnego współuczestnictwa w rozwoju gospodarki, kultury i życia społecznego¹¹. Precyzując w ten sposób zadania dla nauczyciela równocześnie mobilizuje się do pracy nad sobą, bowiem jak to określił Z. Mysłakowski - on staje się świadomym wychowawcą w miarę swoich uzdolnień swego taktu i swego przygotowania do zawodu i zadań wychowawczych¹².

Dobry wychowawca powinien nabywać i doskonalić te dyspozycje, które umożliwiają mu konstruktywnie pełnić podjętą rolę społeczno-zawodową, która na przestrzeni dziesiątków lat przeszła daleko idące przemiany. Istnieje bowiem zasadnicza różnica między zakresami czynności objętych społeczną rolą wychowania dawniej i współcześnie. W tradycyjnym ujęciu rola ta sprowadzała się raczej do werbalnego kontaktu z wychowankiem, do pojedynczych oddziaływań z pozycji autokratycznych, do egzekwowania wiedzy pamięciowej przy pomocy rygoru, sankcji i zastraszania. Natomiast we współczesnym procesie wychowania dostrzegamy wysoki stopień złożoności, organizacji i integracji; przebiega on w różnych formach, obejmuje różnorodne działania pobudzające wychowanka do aktywności; realizowane jest ono przez całe zespoły ludzi, których zabiegi są ze sobą ściśle zintegrowane i zmiernają wspólnie do jednego celu, to jest wychowania człowieka w duchu norm moralności so... y-

oszej.

Współczesny nauczyciel powinien być więc członkiem zorganizowanego zespołu, który wspólnie dzieli odpowiedzialność za uzyskiwane efekty, powinnością jego jest być przygotowanym do wielostronnego partnerstwa w pracy wychowawczej oraz ustawicznej modyfikacji swego stylu i metod pracy. Potrzebny jest więc nauczyciel inspirujący potrzeby, zainteresowania, ciekawość, bo tylko tym sposobem może prowadzić wychowanków do samodzielnych poszukiwań¹³. Nie ulega wątpliwości, że nauczyciel powinien posiadać szereg cech osobowych wynikających ze specyfiki zawodu nauczycielskiego, bez których trudno sobie wyobrazić dobrego pedagoga. Przy czym posiadanie nawet wszystkich pożądaných cech nie gwarantuje już w pełni społecznie potrzebnych efektów jego pracy. Bowiem wyniki te zależne są w dużym stopniu od poziomu wykształcenia, warunków pracy i bytu, osobistego stosunku nauczyciela do swoich obowiązków oraz od pełnego zaangażowania w pracę¹⁴. Oznacza to, że sylwetki współczesnego nauczyciela nie można ograniczać tylko do, nawet najrzetelniejszej wiedzy specjalistycznej. Bowiem równie ważna jest tu wiedza psychologiczna, pedagogiczna i metodyczna oraz podstawowe umiejętności, jak na przykład: wartościowanie i wybierania wiadomości najistotniejszych, wiązania teorii z praktyką, dobrej organizacji pracy i wycieczki, krytycznej analizy i oceny samego siebie i inne.

Przy czym, na polu wszelkich rozważań pedeutologicznych specyficznego podejścia wymaga nauczyciel propedeutycznego szczebla edukacyjnego /przedszkola i nauczania początkowego/. Wiadomo bowiem, że szczebel propedeutyczny jest szczególnie ważny dla intelektualnego, psychicznego i fizycznego rozwoju dziecka, jednak aktywne poznawanie przez dziecko otaczającej go rzeczywistości przyrodniczej i społecznej wymaga specyficznego i wszechstronnej opieki psychologiczno-pedagogicznej. Sprawowanie tej opieki wymaga od nauczyciela odpowiedniego, zdefiniowanego podstawowymi funkcjami tego szczebla kształcenia - przygotowania. Chodzi tu między innymi o funkcje: kształcącą, wychowawczą, opiekuńczą i profilaktyczno-wyrównawczą. Wyłania się więc potrzeba wyjątkowo wielostronnego przygotowania nauczycieli szczebla propedeutycznego. Ta wielostronność polega na tym, że obok dobrej znajomości podstawowych prawidłowości rozwoju dzieci w tym wieku o oraz dobrej znajomości teorii metodyki - trzeba posiadać również bardzo

szeroki zakres umiejętności i sprawności pedagogiczno-metodycznych i specjalizacyjnych, jak na przykład: dobrą dykcję, umiejętności recytatorskie, śpiewu i gry na instrumentach, ćwiczeń ruchowych, plastyczne i techniczne.

Wspomniałem na wstępie, że na osobowość człowieka składa się bardzo duża liczba różnorodnych cech psychicznych. Różne jest też ich znaczenie i ranga przy wypełnianiu określonych ról społeczno-zawodowych oraz specyficznych funkcji i zadań życiowych. W odniesieniu do osobowości nauczyciela można wyróżnić pewne uniwersalne i ponadczasowe cechy psychiczne, które są wyraźnie znaczące dla nauczyciela w ogóle, bez względu na jego specjalizację, szczebel kształcenia, miejsce pracy wiek, płeć itp. Są to między innymi: wiedza, umiejętności doświadczenie oraz rzetelność, uczciwość, konsekwencja, sprawiedliwość, sumienność i wytrwałość, jak również wysoka kultura osobista. Jednak obok tych uniwersaliów osobowości nauczyciela duże znaczenie należy przypisać innym właściwościom, które są specyficzne dla różnych szczebli, rodzajów i specjalności pracy nauczycielskiej. Tak na przykład, badania wykazały, że takie właściwości, jak troskliwość i opiekuńczość, które zyskują wysoką rangę u nauczyciela przedszkola i nauczania początkowego, prawie w ogóle się nie liczą u nauczyciela akademickiego. Wynika stąd wniosek, że rozpatrując sprawę osobowości nauczyciela trzeba mieć na uwadze z jednej strony właściwości dotyczące nauczyciela w ogóle, z drugiej zaś właściwości charakterystyczne dla nauczyciela specjalisty. Przy czym pragnę podkreślić, że ta druga grupa właściwości wyjątkowo dużego znaczenia nabiera w przypadku nauczyciela przedszkola i nauczania początkowego.

Na temat sylwetki współczesnego nauczyciela, jak również nauczyciela przyszłości wypowiada się wielu autorów, którzy prezentują różne stanowiska i propozycje modelowe. Proponuje się również liczne rozwiązania organizacyjno-programowe w zakresie przygotowania i kwalifikacji nauczycieli szczebla propedeutycznego. Wypadałoby jednak w tym miejscu uspokoić tych poszukiwaczy optymalnego modelu współczesnego nauczyciela, których wysiłki kończą się niepowodzeniem. Otóż taki model nie istnieje i przy dynamicznym pojmowaniu osobowości ludzkiej nie jest możliwy do określenia jako zamkniętej całości, nie można go ująć w z góry określone ramy, bądź schematy. Natomiast można i należy poszukiwać oraz określać pewne istotne elementy składowe

tego modelu.

Pozostając w zgodzie z takim rozumowaniem można powiedzieć, że współczesny nauczyciel przedszkola i nauczania początkowego winien być z jednej strony twórczym, poszukującym i badawczym, a z drugiej zaś musi umieć wykonywać czynności proste i czynności skomplikowane takie jak: przygotowanie lekcji, kaligraficzne pismo, poprawne śpiewanie, rysowanie, malowanie, majsterkowanie, obsługiwanie prostych urządzeń technicznych, jak również obserwowanie dzieci i młodzieży, dostrzeganie ich cech indywidualnych i różnic między nimi, przeprowadzanie rozmowy z rodzicami, organizowanie różnych zajęć pozalekcyjnych, wdrażanie do pracy i zabawy, uczenie życia w zespole i dla zespołu.

Pamiętać jednak trzeba, że podejmowanie jakiegokolwiek próby określenia ram sylwetki nauczyciela powinno być ściśle powiązane z podstawowymi funkcjami instytucji oświatowo-wychowawczych i wynikających z nich funkcji nauczyciela. W tym też aspekcie, chcąc określić nawet przybliżoną sylwetkę nauczyciela szczebla propedeutycznego trzeba ją rozpatrywać na tle funkcji tego szczebla kształcenia.

Cały proces edukacji dzieci i młodzieży stanowi wielostronną funkcjonalną całość. Jest specyficznym i silnym spletem funkcji kształcącej, wychowawczej, opiekuńczej, społecznej oraz profilaktyczno-kompensacyjnej. Należyte wypełnienie tych funkcji wymaga więc od nauczyciela wszechstronnego przygotowania. Powinien on bowiem gwarantować: odpowiednią opiekę dzieciom i młodzieży, zaspokajanie ich podstawowych potrzeb, bezpieczeństwo i zdrowie, wszechstronny rozwój w połączeniu ze stymulowaniem ich aktywności, należyte wprowadzenie w otaczający świat społeczny i przyrodniczy, eliminowanie czynników negatywnych oraz niwelowanie odchyień w rozwoju. Zatem specyfiką sylwetki nauczyciela przedszkola i nauczania początkowego jest jej silnie zintegrowana struktura postaw, cech osobowości, czynności, zainteresowań, umiejętności oraz specyficznych możliwości wielostronnej działalności pedagogicznej.

Już od pierwszych dni pobytu dziecka w szkole nauczyciel musi zdawać sobie sprawę, że istotą kształcenia nie jest zabawa z otaczającą rzeczywistością, lecz adekwatne i intensywne jej poznawanie oraz na miarę możliwości jej przekształcanie. Jawi się więc społeczne zapotrzebowanie na nauczycieli, którzy obok rzetelnej wiedzy i bogatych

umiejętności rozumieją dogłębnie strukturę i wewnętrzną logikę całego procesu kształcenia, jak również posiadają zdolność wielostronnego i całościowego oddziaływania na dzieci i młodzież. Jest to podstawowe zadanie uczelni kształcących nauczycieli, w których organizacja studiów powinna sprzyjać kształtowaniu takiej sylwetki nauczyciela przedszkola i nauczania początkowego. W tym też świetle należy uznać za prawidłową, a wręcz nowoczesną organizację studiów w tych uczelniach, w których dąży się - wbrew opinii wielu uczonych - do maksymalnej instytucjonalnej i kadrowej koncentracji oraz integracji procesu kształcenia kandydatów na nauczycieli. Przykładem może tu być WSP w Bydgoszczy, w której to jednostka organizacyjna odpowiedzialna za kształcenie nauczycieli szczebla propedeutycznego skupia wszystkich potrzebnych specjalistów.

Z przedstawionych tu refleksji i przemyśleń wynika wniosek, że nauczyciel szczebla propedeutycznego powinien posiadać rzetelną wiedzę oraz niezbędne umiejętności z dziedziny: psychologii, pedagogiki, socjologii, pediatrii, dydaktyki ogólnej i szczegółowej, wybranych zagadnień przyrody oraz kultury i sztuki. Charakteryzować go powinny odpowiednie zainteresowania humanistyczne, społeczne i polityczne oraz uzdolnienia i umiejętności artystyczne i techniczne. Ponadto cechować go powinno pogodne usposobienie, opanowanie, wrażliwość emocjonalna, skłonności opiekuńcze, zdolność nawiązywania kontaktu psychicznego oraz chęć pomocy innym. Powinien mieć ukształtowane społecznie wartościowe postawy, dążenia oraz aspiracje życiowe i zawodowe.

PRZYPISY

¹ J. Bohucki, Osobowość nauczyciela w świadomości młodzieży, Ossolineum Katowice Ossolineum 1965 s.9

² Tamże s.23

³ Tamże s.24

⁴ T. Tomaszewski, Z pogranicza psychologii i pedagogiki, Warszawa 1970 s.232

⁵ J. Maruszewski, J. Reykowski, T. Tomaszewski, Psychologia jako nauka

o człowieku, Warszawa 1967 s.126-129

- ⁶R.E.Hilgard, Wprowadzenie do psychologii, Warszawa 1967 s.700
- ⁷T.Malinowski, Nauczyciel i społeczeństwo, Warszawa 1968 s.10
- ⁸W.Okoń /red./, Osobowość nauczyciela, Rozprawy, Warszawa 1959 s.14
- ⁹Tamże
- ¹⁰J.Buczkowski, J.Wójcik, Stosunki służbowe pracowników szkolnictwa Tom 1, Warszawa PZWS 1959 s.8-33
- ¹¹J.Buczkowski, Karta praw i obowiązków nauczyciela, Warszawa 1974 s.38 oraz Karta nauczyciela, Dziennik Ustaw 1982 nr 3 poz.19
- ¹²Z.Myszałkowski, Wychowanie człowieka w zmiennej społecznej, Warszawa 1964 s.393
- ¹³J.Wończyk, M.Winiarski, Założenia modelowe szkoły otwartej na tle rzeczywistej działalności opiekuńczo-wychowawczej szkół w środowisku wielkomiejskim, "Nowa Szkoła" 1976 nr 10
- ¹⁴A.Leśniak, Z badań nad losami absolwentów studium nauczycielskiego Warszawa 1971 s.41